

УДК 81'42:[82'06:159.942]
DOI 10.35433/philology.2(97).2022.143-158

МОВНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ЕМОЦІЇ ГНІВУ В СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

З. І. Комарова*

Сучасним напрямом у мовознавстві є дослідження текстової репрезентації емоцій і почуттів людини в художньому дискурсі та вивчення мовних засобів вираження категорії емотивності в художньому тексті. В авторській статті виявлено й проаналізовано мовні засоби номінації, дескрипції та вираження емоції гніву в романі Дарини Гнатко "Мазуревичі. Історія одного роду", що дало змогу з'ясувати індивідуально-авторську специфіку зображення емоції та тлі загальномовних особливостей її фіксації.

На основі дослідження зроблено висновок, що в тексті твору письменниця експлікує емоцію гніву за допомогою номінативних, дескриптивних та виражальних мовних засобів. Пряму номінацію емоційного стану об'єктивовано за допомогою іменників (гнів, гнівливість, невдоволення, роздратування, зло, злість, злостивість, лють, жорстокість, ворожість, ненависть), які різняться відтінками значень, а також дієслів (ненавидіти, лютувати, злити(ся), скаженіти, сатаніти, озвіріти), що виражають градуальні відношення, прикметників і дієприкметників (злий, невдоволений, лихий, лютий, розлючений, скажений, озвірілий, ненависний) та прислівників (люто, розлючено, гнівливо, сердито, роздратовано, невдоволено, незадоволено, злостиво, зле, оскаженіло, вороже, погрозливо, спересердя).

Письменниця вдається до опису мімічних, просодичних і кінетичних реакцій персонажів на емоцію гніву, широко використовуючи при цьому лексико-фразеологічне багатство мови, метафори та епітети, засоби персоніфікації та порівняння.

В описах емоційного стану персонажів авторка передає глибину переживання емоції та інтенсивність емоційних реакцій, неодноразово описує спроби оволодіння емоцією та контролю емоційних реакцій.

Експресія змалювання емоції гніву досягається завдяки виражальним засобам мови, до яких належать вигук, емотивно-оцінна лексика й прокляття.

Ключові слова: емоція гніву, художній дискурс, емотивність, текстова репрезентація емоції, номінація емоції, дескрипція емоційної реакції, мовні засоби вираження емоції.

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини),
komarova_zouya@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5129-7543

LANGUAGE EXPRESSION OF ANGER EMOTIONS IN MODERN FICTION TEXT

Komarova Z. I.

A modern direction in linguistics is the study of textual representation of human emotions and feelings in artistic discourse and the study of linguistic means of expression of the category of emotionality in literary texts. The author's article identifies and analyzes the linguistic means of nomination, description and expression of the emotion of anger in Darina Gnatko's novel "Mazurevychi. Family history", it made it possible to find out the individual authorial specifics of the image of emotion and the background of common language features of its fixation.

Based on the research, it was concluded that in the text of the work the writer explains the emotion of anger with the help of nominative, descriptive and expressive language. Direct nomination of emotional state is objectified by nouns (anger, rage, resentment, irritation, evil, anger, malice, anger, cruelty, hostility, hatred), which differ in shades of the meaning, as well as verbs (hate, rage, merge (xia), mad, satanic, beastly), expressing gradual relations, adjectives and verbs (evil, dissatisfied, evil, fierce, angry, mad, beastly, hateful) and adverbs (angry, dissatisfied, angry, furious, hostile, threatening, overheard).

The writer describes the facial expressions, prosodic and kinetic reactions of characters to the emotion of anger, making extensive use of lexical and phraseological richness of language, metaphors and epithets, means of personification and comparison.

In the descriptions of the emotional state of the characters, the author conveys the depth of emotional experience and the intensity of emotional reactions, repeatedly describes attempts to master emotion and control emotional reactions. The expression of the emotion of anger is achieved through the means of expression of speech, which include exclamations, emotional vocabulary and curses.

Keywords: *emotion of anger, artistic discourse, emotionality, textual representation of emotion, emotion nomination, description of emotional reaction, linguistic means of emotion expression.*

Постановка наукової проблеми.

Лінгвістичні дослідження текстової репрезентації емоцій і почуттів людини в художньому дискурсі актуалізовані, з одного погляду, сучасним антропоцентричним підходом до вивчення мови, а з іншого – підвищеним інтересом мовознавців до особливостей мовної експлікації вербальних і невербальних засобів прояву різноманітних людських переживань. Питання мовної репрезентації емоцій у художньому дискурсі широко висвітлюють сучасні мовознавці, однак переважно на матеріалі іншомовного прозового тексту (праці І. Баженової, С. Гладьо, Н. Позднякової, М. Степанюк, Г. Харкевич та ін.). В українському художньому дискурсі засоби вербалізації внутрішніх переживань людини були предметом аналізу в поодиноких розвідках, представлених статтями О. Алексєєвої, Н. Березовської-Савчук, І. Волкової, О. Калити, І. Кость, Є. Моштанг, Ю. Янченко та ін.

Лінгвістичною ознакою художнього тексту є його емотивність. Під емотивністю розуміють мовну категорію, яка характеризується сукупністю засобів мови, здатних викликати відповідні емоції в особистості, а також виражати її емоційність, тобто виявляти психофізіологічні реакції на явища об'єктивної дійсності та оцінювати їх. Емотивність тексту – "це свідомо, запланована демонстрація емоцій" персонажів твору, спрямована на адресата. Цією особливістю лінгвістична категорія емотивності відрізняється від психологічної категорії емоційності, яка "є інстинктивним, несвідомим, незапланованим виявом емоцій" особистості, що фокусуються на суб'єкті [1: 113]. Мовна емотивність знаходить відображення в різних аспектах дослідження мови, зокрема й художньої, яка називає емоції, описує та виражає їх.

Людські емоції – це особлива й своєрідна форма пізнання та

відображення дійсності, оскільки людина одночасно постає об'єктом і суб'єктом пізнання, а її емоції пов'язані з потребами, які спонукають зокрема до комунікативної діяльності, що знаходить реалізацію не тільки в усному мовленні, а в просторі художнього тексту.

У сучасних міжособистісних та інтерактивних стосунках між людьми спостерігаємо вияв неабиякого негативу, який проявляється в різних емоціях, зокрема в емоції гніву. Гнів, як стверджують психологи, належить до імпульсивних емоцій людини, які виявляють її невдоволення, роздратування, сердитість, обурення, озлоблення, злість, лють, ненависть, сказ, агресію. Емоція гніву виникає у відповідь на перешкоду в досягненні особою бажаних життєвих цілей, а також у ситуаціях, які обмежують можливості самореалізації. Серед причин гніву може бути особиста образа та приниження людини або її близьких, обман, шантаж, руйнування стану радості, наруга над ідеалами й цінностями тощо. Сила гніву залежить від ступеня несподіванки виникнення причин, що його породжують, а також від значущості особистісних потреб, стосунків і цінностей, які пригнічуються [5: 240–267].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В україністиці лінгвістичні дослідження, присвячені емоції гніву, представлені поодинокими лінгвокультурологічними та концептологічними розвідками, здійсненими на матеріалі переважно англійської, російської, української мов та спрямованими на виявлення особливостей емотивної картини світу представників різних лінгвокультур (А. Загнітко, Е. Коляда, Ж. Краснобаєва-Чорна, І. Кушнір, О. Мікула, О. Трофімова та ін.). Зокрема, у дослідженні А. Загнітка та Ж. Краснобаєвої-Чорної визначено кваліфікаційні ознаки гніву й описано стадії його вияву (прихований гнів, емоційне збудження, спалах неконтрольованого гніву, згасання гніву) в українській фразеології [4]. О.

Трофімова дослідила особливості вербалізації концепту ГНІВ засобами фразеології англійської та української мов, охарактеризувала семантику та структуру аналізованих фразеологічних одиниць [9]. Мовні засоби об'єктивації концепту ГНІВ в англійській мові прозі стали предметом розвідки О. Мікули, у якій виокремлено різні способи актуалізації гніву в англійській мові [6]. В. Сліпецька проаналізувала засоби вираження й оцінки негативних емоцій під час сварки в українській, російській та англійській лінгвокультурах [7].

Мета дослідження – виявити мовні засоби номінації, дескрипції та вираження емоції гніву в романі Дарини Гнатко "Мазуревичі. Історія одного роду", що дасть змогу з'ясувати індивідуально-авторську специфіку зображення та простежити загальномовні особливості фіксації емоції гніву. Матеріалом для дослідження слугував роман, який увійшов до списку премії "Книга року ВВС – 2018", сучасної української письменниці, дипломата літературного конкурсу "Коронація слова".

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для номінації емоції гніву Дарина Гнатко використовує іменникові назви, представлені лексемами: **гнів**: *Очі Тихона спалахнули гнівом* [3: 163]; **гнівливість**: *[У Тихона] всередині все так і клекотілося від гнівливості та злості й на Ляховицьку, і на ту клятву дитину, бодай би вона...* [3: 106]; **невдоволення**: *Він часто приходив до Ляховицьких, помічаючи щоразу потайне, невимовлене невдоволення старої польки та палку, неприховану радість її онуки* [3: 103]; **роздратування**: *Ляховицька нахмурилася. "Бідненький", – промовила вона ледь не зі слізьми на очах, викликаючи в Тихона гострий напад роздратування та злості* [3: 98]; **зло**: *Сама не знала [Маруся], звідки вона в неї відшукалася, та впевненість, що ця людина принесе їм велике зло* [3: 60];

злість: Тихон умить відчув, як охоплює його **злість**, але одразу ж приховав її [3: 86]; **злостивість:** Бражений, палаючи люттям та **злостивістю**, прийшов Тихон на другий день до свого дому... [3: 201]; **лють:** Тихон добре все пам'ятав. Пам'ятав ту осінь, коли вона сказала, що має намір з ним розлучитися, і як він хотів одразу ж убити їх обох, і та **лють** його ледь не змусила накоїти дурниць. Ні, він змусив себе потерпіти [3: 203]; **жорстокість:** Ти тільки поглянь на нього, з якою **жорстокістю** вбиває він пташенят [3: 32]; **ворожість:** Маруся знову кинула на Тихона короткий погляд. "Не пам'ятаю", – відповіла вона, і Тихон з подивом зачув у її голосі щось схоже на **ворожість** [3: 44]; **ненависть:** Вона [Маруся] билася відчайдушно та хоробро, і **ненависть** та небажання помирати надавали їй і справді нелюдських сил [3: 64].

Основним номеном для позначення емоції є лексема **гнів**, значення якої в Словнику української мови зафіксовано як 'почуття сильного обурення; стан нервового збудження, роздратування' [8: 2: 94]. Інші лексеми для номінації гніву різняться семантичними відтінками значення в межах одного синонімічному ряду, указують на помірність чи інтенсивність вияву емоції та характеризуються неоднаковою частотністю вживання в аналізованому тексті. Наприклад, лексеми **злість**, **зло**, **лють** називають 'почуття роздратування, гніву, досади' [8: 3: 595; 8: 3: 597; 4: 575], **невдоволення** тлумачать як 'почуття і стан, при якому людина не відчуває задоволення' [8: 5: 254], **роздратування** – 'відчуття гострого невдоволення, злості' [8: 8: 670], **ненависть** – 'почуття великої неприхильності, ворожості до когось, чого-небудь' [8: 5: 341].

Абстрактні іменники **злостивість**, **гнівливість**, **ворожість**, **жорстокість** позначають стан чи властивість за значенням до прикметників **злостивий** 'сповнений злості, ворожнечі, недобррозичливості' [8: 3: 603], **гнівливий** 'схильний до гніву, який може швидко, легко розгніватися' [8: 2: 94],

ворожий 'який виявляє ворожнечу, ненависть; сповнений недобррозичливості' [8: 1: 740], **жорстокий** 'який виявляє суворість, різкість, немилосердність, лютість; безсердечний, безжалісний' [8: 2: 544].

Незважаючи на те що лексема **гнів** є основною в синонімічному ряду, письменниця актуалізує її рідко. Найбільша частотність уживання характерна для субстантиву **ненависть**, етимологічно пов'язаного з протослов'янським дієсловом *na-viděti*, яке походить від *vidiet* 'бачити'. Префікс *na-* надає лексемі стверджувального значення – 'дивитися на когось із захопленням', тоді як уживання префікса *ne-* спричинило зміну позитивної семантики на негативну [11: 22].

Принагідно зазначимо, що лексема **гнів** етимологічно пов'язана зі словами *гниль*, *гній*, *отрута*, *отруєна кров* [2: 32]. На зв'язок із лексемами, які засвідчують розвиток значення слова **гнів**, указує вжиті в аналізованому тексті словосполучення **гнила кров**: *Так-так, згадаєш ти колись це моє слово, що зростає синочок твоїй таким же негідником, як і Зосима, він досить перейняв його **гнилої крові**...; Ти тільки поглянь на нього, з якою жорстокістю вбиває він пташенят. А як кошеня задавив? Що це, як ти гадаєш? То **гнила кров** убивці Зосими в нім говорить, це ж видно так гарно вже зараз [3: 32]. У поданих контекстах Дарина Гнатко через актуалізацію переносного значення прикметника **гнилий** підкреслює, що гнила кров від народження породжує злостивість і жорстокість людини, порочність її дій і поведінки.*

Для експлікації емоційного стану роздратування та гніву письменниця часто послуговується дієсловами, які входять до словотвірних гнізд із різними коренями, зокрема:

ненависть – **ненавидіти**, **зненавидіти**: Тихон мовчки дивився на свого односельця й відчував, що починає його **ненавидіти**. **Ненавидіти** глибоко

та по-справжньому, так, як усе життя **ненавидів** батька та Орхипа [3: 41–42];

лють – **лютувати, розлютити(ся)**: Він [Степан] **лютував**, зовсім відмовлявся з нею розмовляти... [3: 285]; Тихон **розлютився** [3: 213];

зло – **злити(ся), обізлитися**: Тихон ще продовжував потай **злитися** на дружину за те, що вкоїла вона тієї ночі, насмілившись з'явитися в клубі так пізно [3: 136];

сказ 'надзвичайний ступінь роздратування, гніву' [8: 9: 239] – **скаженіти, оскаженіти**: Гроші почали з'являтися більші, ніж раніше, але все одно до мрії було ще дуже далеко, і Тихон **скаженів** від думки про те, що й він приречений прожити вбоге життя злидня, котрим жили його батьки [3: 38].

Дієслівними вербалізаторами емоції гніву є також лексеми **дратувати** 'викликати почуття незадоволення, досади, гніву, злості; роздратовувати, злити' [8: 2: 409]: *І це її мовчання, ця її поведінка почали **дратувати** Тихона [3: 139]; **нервувати(ся)** 'бути в стані збудження, хвилювання, роздратування' [8: 5: 375]: Тихон Уласович вас уже зачекалися, а ви ж знаєте, як вони чекати не люблять, починають **нервувати**' [3: 233]; **сатаніти** 'ставати, робитися дуже злим, лютувати; скаженіти' [8: 9: 60]: Зараз, коли минулося вже два роки, він ще **сатанів** від люті та ненависті, згадуючи, що зробили ті кляті фабричні працівники з його білим красенем [будинок] на березі Дніпра [3: 199]; **озвіріти** 'дуже розгніватися, розсердитися; розлютитися' [8: 5: 650]: Мережка на нього навіть не озирнувся. Уся увага його в цей передсмертний час була прикутою до дружини, котра йшла до нього, повільно й стрімко водночас, і очі її карі сяяли таким коханням, що Мазуревич раптом геть **озвіріє** [3: 213]. Дієслова на позначення емоції гніву перебувають між собою в градуальних відношеннях, виявляючи помірність та інтенсивність незадоволення, роздратування, злості людини.*

Засобом ад'єктивної лексико-семантичної номінації емоції гніву в аналізованому тексті роману Дарини Гнатко є прикметники та дієприкметники, зокрема такі: **злий, невдоволений, лихий, лютий, розлючений, скажений, оскажений, озвірілий, ненависний**, використані автором для атрибутивної характеристики персонажів, які відчувають гнів: [Улас] частіше повертався похмурим, **невдоволеним і злим** [3: 25]; **Лиха**, зарезана та **зла**, ... Поліна дикою, ошпареною кішкою металася по своїй розкішній кімнаті [3: 201]; Він [Тихон] полишався стояти на тому порозі, величний, як справжній пан, незважаючи на те що не мав і краплі панської крові. А ще **лютий** [3: 129]; Грицько примудрився поцупити [золото] й дати драла, полишивши **розлюченого** Тихона в цім задрипанім готелі, котрий і зватися готелем права не мав [3: 35]; **Оскажений** той Зосима вже був поряд, страшне його лице було так близько, що Марфа побачила його неймовірно розширені зіниці [3: 29]; [Ярина] тільки сіпнула на стійчику, коли до її кабінету забіг раптом червоний лицем, **озвірілий** Мазуревич зі страшно виряченими очима [3: 258]; Посеред вітальні стояла стара полька, пряма, товста й **ненависна** [3: 106].

Адвербіальну номінацію емоції гніву репрезентовано прислівниками **люто, розлючено, гнівливо, сердито, роздратовано, невдоволено, незадоволено, злостиво, зле, оскажено, вороже, погрозово, спересердя**, які експлікують характеристику дій, стану, способу спрямування погляду або тональність розмови (у поєднанні з дієсловами мовлення): Ярина **люто** захитала головою [3: 254]; Вона [Галина] пручалася, рвалася з його рук, відчайдушно та **оскаженіло**... [3: 214]; Мазуревич зиркнув у темряву **вороже** [3: 22]; "Та бодай її", – **спересердя** кинув він і, жбурнувши ту, ні в чім не провинну свічку на сиру від мокрого снігу чорну землю, заплющив очі [3: 10].

Адвербіальну функцію в контекстах виконують і прийменниково-іменникові сполуки **з ненавистю, з ворожістю, з роздратуванням, зі злістю**: [Олекса] ледь не **з ненавистю** поглянув на високу довгобороду постать [попа] [3: 10]; [Соня] розлючено позирнула потемнілими очима й зневірливо промовила **з ворожістю**: «Та й з якої речі я маю довіряти вашим словам? Я вас взагалі не знаю, хто ви та що ви...» [3: 76]; У Зарудді він показав їй [Софії] пусту домівку Попільних, **із роздратуванням і злістю** помічаючи, як на вузеньку сільську вуличку висипається люд, посмішаючи побачити ще не бачене тут диво – білу автівку [3: 97].

У художньому відображенні емоції гніву Дарина Гнатко особливу увагу приділяє описам зовнішніх проявів емоційного стану персонажів, змалюванню фізіологічних і поведінкових реакцій людини на саму емоцію або на причину, що її викликає. Зокрема, в аналізованому тексті наявні описи мімічних змін обличчя, вербалізаторами яких є дієслова **поморщитися, скривитися, покривитися, перекосити**, метафоричні вирази **обличчя / лице напружилосся, перекосилосся**: Невдоволено **поморщившись**, Тихон підійшов до вікна й визирнув у садок... **Скривився** [3: 84]; Соня помітила, як він невдоволено **поморщився**, і серце затисло пронизливим болем [3: 117]; Тихона **перекосило** [3: 97]; **Лице** Галини **напружилосся**. «Він не має жодного права на мого сина». "Але ж він батько...", – почала було Ярина, з подивом побачивши, як застигле завжди, мов полишене почуттів, **лице** Галини **перекосилосся** від ненависті [3: 226]. У наступному контексті письменниця описує вираз обличчя за допомогою порівняльної конструкції, яка підсилює значення предиката й розширює уяву читача: **Старий індик покривився, мов кислицями обжерся** [3: 82]. У складі порівняння для досягнення експресії опису вжито лексему **кислиця**, яка називає кислий

плід дикої яблуні [8: 4: 153], та зневажливу дієслівну форму слова **обжертися**.

Мімічне вираження гніву виявляє характерні скорочення лобових м'язів і руху брів, при цьому брови опущені й зведені, шкіра чола стягнута, між бровами пролягають глибокі вертикальні зморшки, а також збільшуються в об'ємі ніздрі. У персонажів роману, які перебувають у стані гніву, такі мімічні зміни актуалізовано словосполученнями **насуплени брови** 'низько опущені над очима при вираженні незадоволення' [8: 5: 209], **ніздрі роздулися** 'реагуючи на певні психологічні або фізіологічні подразники' [8: 8: 672] та лексемами **нахмуритися** 'зсовуватися, опускатися над очима при вираженні незадоволення, задумливості, гніву і т. ін.' [8: 5: 229], **похмурий** 'нахмурений, насуплений' [8: 7: 452]: [Зосима] **похмурий, відлюдькуватий** одинак, з **густими, насупленими** завжди чорними **бровами**, що нависали кошлато на його очі... [3: 20–21]; **Ніздрі** тонкого носа Льохвицької **гнівливо роздулися** [3: 87]; Тихон **незадоволено нахмурився** [3: 215].

У центрі уваги письменниці – очі й погляд людини, які найчастіше виражають гнів персонажів. При цьому Дарина Гнатко використовує пряме називання емоції, яку виражає погляд, та описує характерні мімічні зміни очей. Наприклад, за допомогою словосполучень **розширені зіниці, вирячені очі**, дієслівної лексеми **зіщулитися** експліковано емоційний стан гніву, який супроводжується значним розширенням очей, рідше – прикриттям їх повіками (мруженням): **Оскаженілий той Зосима вже був поряд, страшне його лице було так близько, що Марфа побачила його неймовірно розширені зіниці** [3: 29]; **До її кабінету забіг раптом червоний лицем, озвірілий Мазуревич зі страшно виряченими очима** [3: 258]; **Степан сердито зіщулювся** [3: 284].

Характерні особливості погляду розгніваної людини в тексті роману вербалізовано за допомогою

прислівників **злостиво, зле, вороже, розлючено, роздратовано** та дієслів **зиркати, поглядати**: У двері постукали, обізвавши невеселі думки Тихона, і він **злостиво позиркне** на них [3: 35]; Ярина **зле поглянула** йому в очі [3: 276]; Тихон **позиркне** на нього **вороже** [3: 35]; [Соня] **розлючено позиркнула** потемнілими очима й зневірливо промовила з ворожістю... [3: 76]; "Пані Барбаро, я вас прошу". Вона **роздратовано поглянула** на нього [3: 109].

Емоційний стан гніву персонажів передано описом виразу очей і погляду за допомогою великої кількості ад'єктивів, похідних від назв емоції, таких, як **злий, ворожий, обурений, сердитий, неприязний, погрозовий, ненависний, скажений**: Висока дорідна баба, певно, що дружина бороданя, **позиркнула** на Тихона **злим, непривітним темним оком**... [3: 196]; Маруся нічого більше не сказала, тільки кинула на Тихона черговий **ворожий погляд** і мовчки полізла до візка [3: 54]; Марфа кинула на свекруху **обурений погляд** [3: 32]; "А ще в мене погане передчуття", – ледь не крізь стиснуті зуби мовила Маруся й, кинувши **неприязний погляд** на Тихона, пішла до воза [3: 57]; Він [Тихон] нахмурився, кинув на Ярину **погрозовий погляд** [3: 260]; Тихон супроводив їх [панів] заздрісними, **ненависними поглядами** й повертався до своєї роботи підручного [3: 38]; Ярина не відступилася від його **погляду скаженого** [3: 259].

Індивідуально-авторським уживанням в аналізованому тексті є образне порівняння письменницею погляду гнівної людини з поглядом зголоднілої гадюки: Вони знову мовчали, як двоє супротивників, змірюючи одне одного **поглядами зголоджених гадюк** [3: 111]. У поданому контексті яскраво виражена конотація невдоволення персонажів-співрозмовників, мотивована семантикою зооніма **гадюка** (у переносному значенні позначає злу, підступну людину) у поєднанні з розмовним варіантом

ад'єктива **зголоджений** (від зголоднілий).

Із соматизмом **очі** авторка роману часто вживає колоратив **чорний**, який актуалізує не тільки власне колірну семантику художнього означення, а його психоемоційний зміст, що формується на основі переносного значення лексеми **чорний** 'властивий злісній, низькій, підступній людині' [8: 11: 352]: Тихон нахмурився, **у чорних очах** його з'явилася погроза [3: 211]; Соня відвертала лице, не бажаючи бачити ні його, ні **очей** його **чорних** ненависних [3: 188]; Тихон постояв біля її ліжка ще якусь хвилину, споглядаючи замисленим поглядом, і в самих глибинах його **чорних очей** Соні ввижалася потайна небезпека, погроза [3: 191].

У мікроконтексті **чорні холодні очі** поєднання епітетних означень із колірною та температурною семантикою посилює експресію змалювання емоційного стану персонажа. Наприклад, у контексті "Соня ... померла, назавжди заплющила заплакані свої, небесно-блакитні очі, не побачивши переможного блиску **чорних холодних очей**, що безжально дивилися на її мертве тіло..." [3: 195] опис очей Тихона Мазуревича засвідчує жорстокість чоловіка до дружини, яку він ніколи не кохав.

В атрибутивній характеристиці **холодні колючі очі** простежуємо зв'язок очей людини не тільки з холодом, а й гострим інструментом, який завдає болю, безжально вражає: **Очі [Тихона]** вмить зробилися **холодними й колючими**, він напружився, випрямився... [3: 126]; Думка об тім, що він [Тихон] зараз наздожене її, оберне до себе лицем, і знову вона побачить ті **очі колючі та холодні**, зазирне в них, безжальні та злі, була для неї нестерпною [3: 127].

Порівняння гнівних очей із вогнем фіксуємо в словосполученнях **вогняні, палаючі очі / очиська**: Його чорні, **вогняні очиська** пропекли її поглядом [3: 174]; А очі, ті чорні, **палаючі очі**... – зараз у них неможливо було поглянути без здригання [3: 175]. Поглядом таких

очей людина обпікає, робить комусь боляче: "Ненавиджу!" – Ярина **обпекла його поглядом** [3: 278].

Як засвідчує аналізований матеріал, очі персонажів, які відчують роздратування, гнів, випромінюють світло і тепло, при цьому письменниця вдається до персоніфікації очей (**очі спалахнули / запалали, заблищали / засвітилися**) та використання слів, які називають емоцію: **Очі Тихона спалахнули гнівом** [3: 163]; ...І тільки **очі** блакитні **спалахнули ненавистю** [3: 175]; Тихон із хвилину дивився на неї мовчки, і **очі** його по-хижацькому **запалали** [3: 194]; "Якого дідька ти оце верзеш?" – грубо вилаявся він, і чорні **очі** його **зле заблищали** [3: 193]; Мазуревич **гнівливо засвітив очима** [3: 261].

У словосполученнях **звірячі очиська, погляд звірячий** прикметник **звірячий** у значенні 'лютий, жорстокий, нелюдський' [8: 3: 487] увиразнює характеристику погляду людини, яка відчуває гнів: *Він повільно, як справжній пан, піднявся, пронизуючи Соню наскрізь цими **звірячими очиськами**... Соня витримала **погляд** його **звірячий**, витримала гордовито та презирливо, як справжня Ляхвицька* [3: 175].

У гніві людина відчуває значний приплив крові до обличчя та очей, унаслідок чого вони набувають червоного кольору. Лексичними виразниками такої зміни є дієслово **почервоніти**, фразеологізм **наливатися кров'ю**, тобто 'червоніти від злості, напруження і т. ін.' [8: 5: 118]: *Як він [Зосима] кричав, **очі** в нього **налилися кров'ю**, сам **лицем почервонів**, за дорогоцінне кролення грозився **вбити*** [3: 28].

Фізіологічною реакцією людини на емоцію гніву є також потемніння її обличчя й очей, що передано за допомогою предиката **потемніти** та ад'єктива **потемнілий** для актуалізації значення 'набирати похмурого, непривітного виразу', 'ставати похмурим; злішати' [8: 10: 69]: *Випещене, вгодоване **лице** Мазуревича **потемніло від злості**...* [3: 175]; *[Соня] розлючено позиркнула **потемнілими***

очима... [3: 76]. Експресивність та точність передачі емоційного стану персонажів у поданих контекстах досягається через персоніфікацію очей чи обличчя та вживання лексем на позначення відповідної емоції.

Мімічну реакцію людини на гнів як щільно стиснуті зуби або оскалювання їх письменниця концептуалізує за допомогою фразеологізмів **скреготати (скреготіти) зубами, зуби вишкіряти**, дієслівних лексем **ощиритися, оскалитися**, ужитих у переносному значенні 'виявляти роздратування, злість, гнів' [8: 5: 767; 8: 5: 840]: *Тетяна тільки **зубами скреготіла**, але переломити такої вдачі свого дитяти вже не могла* [3: 67]; *І чому вона [Маруся] оце зараз почала **зуби вишкіряти**?* [3: 44]; *"Що ти сказала? Що розлучишся зі мною?" – Він усміхнувся, ні, **ощирився** хижко, по-вовчому...* [3: 132]; *Мазуревич **оскалився**. "Та ти божевільна! Я тебе до божевільні відправляю..."* [3: 176].

Спостерігаємо, що Дарина Гнатко описує емоційну реакцію на гнів через вияв у зміні особливостей мовлення людини, зокрема гучності її голосу. Підвищення голосу письменниця виражає дієсловами **волати** 'дуже голосно звертатися до кого-небудь' [8: 1: 726], **сичати** 'говорити здавленим від злоби, люті, роздратування і т. ін. голосом' [8: 9: 210], а також розмовними варіантами **гарикати** 'сердито покрикувати' [8: 2: 31], **гиркати** 'сердито гримати на кого-небудь; покрикувати' [8: 2: 62], **гарчати** 'сердито бурчати, висловлюючи незадоволення' [8: 2: 36]: *"Ти, ти нелюдь!" – **волала** вона [Поліна]* [3: 147]; *"Уб'ю, уб'ю!" – **просичав** він [Зосима] їй **ледь не в лице**, але **замахнувся** їй **ударити не встиг*** [3: 29]; *"Ніколи цьому не бути! Зрозуміла?" – **гарикнув** він з такою силою, що Ярині здалося, її **зараз оглушить*** [3: 258]; *Вона [Соня] чула, як Тихон **збирається**, **роздратовано погиркуючи** на служку* [3: 116]; *Уже за якусь хвилину ті **ненависні сильні руки** знову **вхопили** її, **почувся тріск** тканини, котру **розривають**, **Мазуревич***

шматував її сукню. "Ні!" – **загарчала** Маруся [3: 64].

Варіативність мовних засобів для опису особливостей мовлення як реакції на гнів виявляємо в образних словосполученнях із предикатами **мовити, витискати** 'вимушено, через силу говорити' [8: 1: 510] та фразеологізмом **крізь зуби** 'неохоче, невиразно, ледве розтуляючи рота, з незадоволенням' [10: 1: 348]: "А ще в мене погане передчуття", – ледь не **крізь стиснуті зуби мовила** Маруся й, кинувши неприязний погляд на Тихона, пішла до воза... [3: 57]; *Принижена, розбита та розтоптана, вона [Маруся] тільки того й могла, що поглянула на нього сповненими ненависті очима й витиснула крізь зуби: "Та будь же ти проклятий!"* [3: 65]. Інтенсивність вияву гніву підкреслено метафорою **плюватися вогнем**, де дієслово **плюватися** вжито в значенні 'виявляти незадоволення, обурення з приводу чого-небудь, огиду до чогось' [8: 6: 598]: *Мазуревич плювався вогнем* [3: 261].

Сполучення атрибутів **лютий, глухий, стримуваний, різкий, неприємний** із лексемою **голос** маркують інтенсивність прояву емоційної реакції: "Вечеря", – перебив його [Тихона] **лютий голос** Галини... [3: 246]; Він [Тихон] полишався стояти на тому порозі, величний, як справжній пан, незважаючи на те що не мав і краплі панської крові. А ще лютий. А коли заговорив нарешті, **голос** його видався **глухим** від стримованої злості [3: 129]; "Хто, хто дозволив тобі слідкувати за мною?" – По-зміїному засичав його **стримуваний голос** [3: 131]; *Марфа ненавиділа [свекра], відчайдушно ненавиділа й пику його вгдовану, погану, і голос його різкий, неприємний* [3: 26].

У поданому далі контексті фіксуємо, що гучність голосу як реакція на гнів не є визначальною, бо емоційний стан людини засвідчує манера мовлення: *Він тихо, неголосно все це сказав, та така погроза в голосі* тім його *залунала, що Маруся зрозуміла все*

одразу, не дотямивши того раніш... У голосі Тихона чувся вирок для неї. Невблаганний вирок смерті [3: 60]. Прислівники **тихо, неголосно** вказують на беземоційність мовлення Тихона Мазуревича, однак емотивність досягається через образний опис його голосу, у якому **залунала погроза, чувся вирок смерті**.

Емоція люті людини спричинює відчуття власної сили та надмірної енергії, і чим сильніший гнів, тим більша потреба у фізичній дії, у мобілізації енергії, у руховій активності. Зокрема, виявами емоції гніву персонажів роману є різкі, поривчасті рухи тіла, швидка зміна напряму руху, безладне переміщення в різних напрямках. Цей емоційний стан передано в тексті за допомогою дієслів **пручатися, рватися, бігати, метатися, вештатися**, прислівників **відчайдушно, оскаженіло**, а також через порівняння роздратованої людини з поведінкою великих хижих звірів (тигра, дикої кішки, пораненої левиці) або скаженої собаки: *Вона [Галина] пручалася, рвалася з його рук, відчайдушно та оскаженіло, мов поранена левиця ...* [3: 214]; "Ти міг стримано поводитись хоч у присутності чужих людей?" – запиталася [Софія], повернувшись до вітальні, де Тихон **бігав із кутка в куток, мов той тигр у клітці** [3: 149]; *Поліна дикою, ошпареною кішкою металася по своїй розкішній кімнаті...* [3: 201]; [Олекса] **скаженим собакою вештався** посеред чужих могил [3: 11].

У наступному контексті спостерігаємо, що реакцією людини на гнів може бути протилежний стан – утрата рухомості тіла: *Свою першу нагороду він [Тихон], узяв у ту ж ніч, узяв силою, притискаючи до себе тіло Галини, задерев'яніле від ненависті та огиди. Та навіть і така, дерев'яна від ненависті, вона була йому жадана й необхідна...* [3: 220]. Для опису нерухомого стану згвалтованої жінки письменниця вживає в переносному значенні ад'єктиви **дерев'яний, задерев'янілий**, а також дає

безпосередню вказівку на те, що нерухомість тіла зумовлено почуттям ненависті.

Дарина Гнатко описує випадки порушення когнітивних процесів, які є реакцією на сильний гнів, із-поміж них – позбавлення ясності розуму, свідомості, зору. Утрату здатності ясно мислити і сприймати передано словосполученнями **затмарення розуму, заслати / застилати очі / зір туманом**: Ця думка змушувала його холонуть від страху й **до затмарення розуму ненавидіти** цю розгодовану бабу [3: 108]; Злість і ворожість на Гаврилюка та батька, ненависть до них та відчай від смерті Панаса – усе те ... **заслало очі туманом**, щільним та мов пекучим... [3: 277]; Вона [Софія] вже майже не відчувала того болю, **туман засліпливої ненависті застилав зір**... [3: 278].

Окремі контексти в романі містять описи протікання емоції гніву, його динаміку, стадії вияву, а також маркують глибину й силу інтенсивності відчуття емоції. Наприклад, виразником початку емоційного стану ненависті персонажа є дієслово **почати**: *Ті мрії допомогли йому не помічати ... завжди п'яного батька, якого Тихон **почав ненавидіти** тихою, потайною ненавистю ще років з п'яти, коли отримав такого поличника важкою батьковою рукою, що кров заюшила в нього з носа* [3: 36]. А наступні контексти ілюструють наростання сили та глибини емоції, для цього письменниця вживає предикати **глибшати, сильнішати**, прислівник **ще** при формі вищого ступеня порівняння **сильніше**: *Тоді він ненавидів його за той поличник, але **ненависть** із роками не зникала, вона тільки **глибшала й сильнішала**, перетворюючи для нього рідного батька на зовсім чужу людину* [3: 36]; *Батько продовжував пиячити без пробудку... і за це Тихон **ненавидів його ще сильніше*** [3: 37].

Як зазначають психологи, емоція гніву може породжувати агресивну поведінку. Прояви люті персонажів, які супроводжуються вираженням фізичної

агресії, письменниця змальовує за допомогою дієслів з агресивною семантикою – **вдарити, придушити, вбити**, словосполучення **жадати смерті**: *"Хто цей нещасний?" – запитала вона з такою жалістю, поглянувши на дурнувату пику Орхипа, що Тихон одразу ж **відчув** нестерпне **бажання вдарити її** [3: 98]; [Тихон] ... **відчував** до них [панів] **таку ненависть, що кортіло придушити їх, усіх до одного, тільки за те, що вони від народження мали все, чого він сам був лишеним** [3: 136]; Той, заради котрого Панаса було й **вбито**, він ось тут, нахабно хапає її, уже мов належну йому, ніби не помічаючи ні її холодності, ні огидливого виразу обличчя, не розуміючи, що **ненавидить вона його зараз так сильно** за смерть Панаса, **що взяла і вбила б**, аби не радів чужій смерті, не радів чужому горю... [3: 277]; Тихон ненавидів стару пані найбільше, викохавши ту **ненависть** свою до **такого ступеня**, що вже **почав жадати** лише одного – **смерті** пані Барбари [3: 105]. Слова і сполучення **такий, до такого ступеня, так сильно** в поданих контекстах інтенсифікують емоцію гніву.*

Американський психолог К. Ізард стверджує, що "дія, яка відбувається в гніві, є спільною функцією емоційного переживання і когнітивної оцінки ситуації", остання "призводить до придушення чи пом'якшення тенденції до дії" [5: 259]. Аналіз тексту засвідчує, що письменниця неодноразово подає описи намагання персонажів контролювати гнів, стримувати його зовнішній прояв, терпіти невдоволення для досягнення поставленої мети, докладати при цьому певних зусиль та не виявляючи будь-якої агресії. Вербалізаторами регуляції емоції є дієслова **приховувати, стримуватися, терпіти**, а маркером докладання великих зусиль для оволодіння нею – прислівник **ледь**: *На Тихона поглянули холодні, світло-сірі очі дворецького Ляхвицьких, і скільки в тім погляді було зверхності та пихи, що Тихон **ледь стримав себе**, аби не кинутися на*

цього діда... [3: 81]. Про раптове охоплення емоційним станом та намагання відразу його приховати сигналізують прислівники **умить, одразу**: Тихон **умить відчув**, як охоплює його **злість**, але **одразу ж приховав** її. Ні, треба **терпіти**, поки терпіти [3: 86]; Тихон добре все пам'ятав. Пам'ятав ту осінь, коли вона [Софія] сказала, що має намір з ним розлучитися, і як він хотів одразу ж убити їх обох, і та лють його ледь не змусила накоїти дурниць. Ні, він **змусив себе потерпіти** [3: 203].

На раптовість охоплення емоцією, неконтрольованість її вказує також прислівник **раптом**: Ярина **раптом розлютилася** [3: 328]; Мазуревич **раптом** геть **озвірив** [3: 213]. Вербалізаторами загострення чи посилення гніву, настання емоційного приступу є лексема **напад** у поєднанні з емотивними назвами: Ляхвицька нахмурилася. "Бідненький", – промовила вона ледь не зі слізьми на очах, викликаючи в Тихона гострий **напад роздратування та злості** [3: 98]; Він був здатним до жорстокості та **нападів люті**... [3: 28].

Наміри приховати вбивство як наслідок агресії призводять до втрати людиною здатності відчувати що-небудь, зберігати при цьому спокій і навіть отримувати задоволення від антилюдського звірства. На тлі широкого контексту або описуваної ситуації мовними маркерами жорстокої поведінки людини є словосполучення з предикатами **не відчувати, не мати** у поєднанні з заперечною часткою **ні** та назвами емоційних станів (**нервування, напруження, хвилювання, жаль, страх**) або із займенником **нічого**: Тихон, незважаючи на те що мав скоїти злочин, обірвати життя цих двох, що сиділи зараз поряд нього біля вогнища, їв залюбки. **Ні нервування** якогось, **ні напруження** він **не відчував**, мов збирався не людей життя полишити, а звіряток якихось. **Спокійний, навіть вдоволений**, кидав він короткі погляди на воза, туди, де причаїлося його омріяне щастя [3: 57]. У поданому

контексті Дарина Гнатко описує **спокійний, навіть вдоволений** стан Тихона Мазуревича перед убивством через асоціацію різних за причиною ситуацій за допомогою порівняння – мов збирався не людей життя полишити, а звіряток якихось. А в наступному контексті письменниця вказує на логічну невідповідність у діях Тихона, який уперше відбирав життя в людини: **Ні, хвилювання, ні жалю, ані тим паче страху** він [Тихон] зараз **не відчував, хоча вбивати вбивав уперше**... [3: 58].

Ще більшу жорстокість Тихона Мазуревича відображає сценарний опис смерті його дружини: *Ті дві години, що Соня пролежала на холодній долівці балкона, Тихон простояв за дверима й нічого не відчував, окрім втіхи. Життя з нею не було для нього обтяжливим, і він не вбивав би її, не почни вона отак поводитись. Та жалю не було, навіть тоді, за дві години, коли піднімав її на руки, геть непритомну, і відносив до ліжка, відігріваючи, аби не виникло підозри* [3: 204]. В аналізованому контексті жорстокість Тихона досягає найвищого ступеня: він **нічого не відчував, окрім втіхи**, коли спостерігав із теплої кімнати за тим, як помирає на морозі його хвора дружина, **жалю не було** в нього й після скоєного ним злочину.

Ворожі наміри людина ховає дуже глибоко в серці, яке є містилицем поганих задумів і грішних думок. Використовуючи словосполучення **з глибин серця**, письменниця образно описує внутрішні переживання Тихона Мазуревича перед убивством: *І з самих глибин його серця та ества почала виповзати темною змією думка про те, що єдина можливість для нього наразі доскочити своєї мрії – то вбити Попільного, і його сестру також* [3: 52]; Ніколи в житті до цього в Тихона не було думок про вбивство, аж ні, впливло це бажання **з потаємних глибин серця**, і він прийняв його, прийняв спокійно та як таке, що належне, що міг він зробити [3: 58].

Поряд із засобами номінації та дескрипції емоції гніву Дарина Гнатко використовує в досліджуваному тексті й засоби для її вираження, зокрема вигуки, емотивно-оцінну лексику та прокляття, які характеризуються здатністю виражати ступінь напруженості емоційного стану персонажа. З'ясувати причину гніву людини у випадках застосування виражальних засобів мови допомагає контекст або описувана ситуація.

Прояв негативної емоції гніву персонажів інтенсифікує емоційний вигук **тьху**, хоча поза контекстом він здатний виражати й позитивні емоції, сигналізуючи лише про тон емоції та не вказуючи на її тип. Наприклад, у фразі *Старий Зосима, як тільки побачив його [Тихона] вперше, так і плюнув: "ТЬху, не моєї породи!"* [3: 27] вигук **тьху** підсилює прояв негативної емоції гніву, викликаного незадоволенням діда Зосими зовнішньою несхожістю з ним його внука Тихона, що стає зрозумілим із ситуації, описуваної автором.

Зміст наступного контексту засвідчує роздратування, невдоволення головного персонажа твору через необхідність спілкування з простолюдином Шлапаком, *простим, смердючим мужиком, чий потискання, дотик брудних, засалених пазурів, панібратське ставлення* були неприємними для Тихона: *Нічого приємного він [Тихон] у цім знайомстві не вбачав, але Шлапак цей був йому людиною потрібною, тому доводилося перетерпати й потискання це, і дотик брудних, засалених пазурів, і панібратське ставлення простого, смердючого мужика. Тьху, гидота!* [3: 198]. Як засвідчує поданий приклад, одночасно з емоцією гніву активуються такі емоції, як огида та зневага, які формують комплекс емоцій ворожості. Негативно забарвлює весь контекст значення лексеми **гидота** 'те, що викликає огиду' [8: 2: 60], ужитої як лайливе слово при вигукові в окличному реченні *"ТЬху, гидота!"*. Використання письменницею комбінації лексико-семантичних (вигук, лайлива лексика) і

синтаксичних (окличне речення) засобів у межах мікроконтексту сприяє інтенсифікації емоційного стану персонажа в описуваній автором ситуації.

В описах мовленнєвих висловлювань подекуди натрапляємо на вигукові фразеологізми на зразок: **до біса / дідька, якого дідька, забирайся до дідька**, у складі яких наявна лексика на позначення надзвичайних істот, що втілюють зло; у тексті їх ужито як лайку для вираження інтенсивності прояву незадоволення людини чимось або кимось: *"До біса його все!" Розлютившись, він [Тихон] ухопив стілець і з такою силою пожбури в у стіну готельного номера..., що луна пішла коридором* [3: 35]. Емоційний стан гніву в наведеному контексті репрезентовано не тільки лайливим висловом, а й описом стану та супровідних дій персонажа – *розлютившись, ухопив стілець, пожбури в у стіну готельного номера*.

В іншому контексті – *"Якого дідька ти оце верзеи?" – грубо вилаявся він [Тихон], і чорні очі його зле заблищали. Соня бачила погрозу в цих очах, навіть смерть власну там бачила, але страху не відчувала зовсім, навіть якби й мала* [3: 193] – емоційний стан злості Тихона виражено негативною фразою *якого дідька*, описом його дій – *грубо вилаявся та емоційного стану – чорні очі його зле заблищали*, а також описом відчуття Софії, якій адресовано запитання та гнів чоловіка, – *бачила погрозу в цих очах, навіть смерть власну там бачила, страху не відчувала зовсім*.

Сильне психологічне напруження людини, викликане емоцією гніву, у тексті твору часто репрезентовано інвективною лексикою, яка охоплює лайливі та образливі слова, що є проявом неетикетної комунікативної поведінки людини, її вербальної агресії. Нариклад, мовлення старого Зосими, діда Тихона Мазуревича, рясніє образливою лайкою (**ледащо, злидота ледача, голота нечесана, злодюга**), адресованою невістці Марфі: *"Уставай, ледащо, – прошепотів [Зосима] їй на*

вуха, боляче вхопивши за руку. – Чи до обіду думаєш весь час рутити? У мене в хаті треба працювати, а не задарма хліба їсти. Понабирав той Улас **злидоти ледачої...**" [3: 23]; **Замовкни, голото нечесана.** Хто ти така тут, аби зі мною суперечки заводити? Ти тут ніхто й ніким полишишся. Працюй, поки не вигнав! [3: 24].

В авторських описах внутрішнього мовлення розгніваного Тихона Мазуревича (письменниця вдається до такого художнього прийому, щоб розкрити справжнє ставлення головного персонажа твору до людей, яких він зневажає й ненавидить) також фіксуємо інвективи на зразок **телепень, дурепа, божевільна, нікчема**, якими він називає односельця Сашка, дружину Софію й навіть рідного батька: А чим відрізнялася незнайома поки ота панна Софія від дівчат у Зарудді чи жіночок у Кременчуці? Та аж нічим, коли змогла закохатися в отого **телепня Сашка** [3: 53]; **Наївна, блаженна дурепа [Соня]** [3: 100]; **Нащо ти поперлася до того клубу, божевільна?** Нащо?... [3: 131]; **Його мати колись покохала батька, того нікчему**, який покалічив життя не тільки їй, а і йому – Тихону [3: 43].

У мовленні персонажів твору жіночої статі, які відчували на собі недобррозичливість, жорстокість, знущання чоловіків, зафіксовано такі лайливі зневажливі слова з викривально-негативною оцінкою, як: **убивця, іуда / йуда, зрадник, нелюдь, ірод, мучитель, ворог:** "Ти, ти нелюдь!" – волила вона [Поліна]..., і Тихон її майже ненавидів. – Ти ж з мене всю кров мою висмоктав, ти саме життя з мене висмоктуєш... [3: 147]; **Що, невісточко, засуджуєш мене?... А я ж, може, вперше за довгі роки воленьки медяної то вдихнула, вільною від того ірода** зробилася [3: 31]; **Убивця, убивця!** Господи, я дозволила жити поряд себе негіднику, котрий убив колись кохану мою людину й не захистила того, іншого [3: 193–194]; **Йуда клятий, убивця!** [3: 22]; **То вбий краще, Іудо, зраднику!** [3: 206]. У поданих прикладах емотивно-сміслову

тональність висловлювань персонажів підсилюють синтаксичні експресивні засоби, зокрема повтори слів та окличні речення.

У досліджуваному тексті функцію інвективів виконують також зооніми – назви різних тварин, яким приписують недоліки характеру чи поведінки людини. Для вираження емоції гніву, ненависті в мовленні персонажів наявні емоційно-експресивні лексеми **тварюка, звірина** з яскраво вираженою конотацією ворожості, неприязні. Наприклад, Оксана свого покійного чоловіка Зосиму називає *тварюкою*, а онука Тихона – *звіриною малою*: *Ота тварюка, що сьогодні в землю була зарита, вона ж мене силоміць сюди привезла, пригрозила, що за борговий вексель мого брата рідного до в'язниці кинуть, якщо я не стану його дружиною* [3: 31]; *Твій синок, отой Тихон, ота звірина мала, чи ж бачиш ти, що зростає в тебе повна подоба Зосими?* [3: 32]. Як бачимо, саме зміст усього контексту допомагає з'ясувати причину неприязні жінки до чоловіка, який примусив стати його дружиною, а також до онука, схожого на ненависного чоловіка.

У тексті роману контекстно негативного забарвлення набувають зооніми **індик, мавпа, кротиха, свиня, хробак**, а також стилістично нейтральні слова **сало, полька**, які набувають коннотативно зумовленого значення в мовленні знервованої людини, нездатної контролювати емоцію гніву, роздратування, обурення, зневаги. У власне авторських ремарках та в описах внутрішнього мовлення головного персонажа твору значення цих слів підсилено низкою одиничних епітетів (**старий, товстий, клятий, панський**) або їх комбінацією: **Старий індик [дворецький]** покритився, мов кислицями обжерся [3: 82]; *Та нічого, це настане, зійде під сонцем той день, коли Тихон увійде в цей дім господарем, і тоді оця стара мавпа [дворецький] буде лащитися біля його ніг...* [3: 82]; **Стара кротиха [пані Барбара]**, винюхала таки, що йому потрібно – не її

дорогоцінна та онученька, а те, що вона мала у своїм володінні [3: 108]; Тихон спокійним, байдужим поглядом зиркнув на високу, дорідну постать пані Барбари, цинічно подумавши про те, що світ не надто багато їй втратить, коли його покине **оця свиня в шовках і діамантах**, яка тільки їй знала, що напихатися з ранку та до вечора [3: 108]; І ворогом тим була **стара клята полька**. Пані Барбара [3: 105]; А що, як оце **товсте панське сало** [пані Барбара] таки переможе, нацькує на нього Софію так, що та, незважаючи на всі свої почуття до нього, відмовиться стати його дружиною [3: 108].

Функцію лайливих слів, уживаних для образливої номінації персонажів чи звернення до них, виконують у тексті твору також лексеми, які є назвами міфічних істот, як-от: **відьма, упир, чудовисько**. Сердячись на Марусю Попільну, Тихон Мазуревич називає її синьоокою відьмою: *Треба було скоріше з усім цим покінчувати, доки синьоока відьма не встигла нацькувати на нього Попільного* [3: 53–54]. Поліна Войховська, вимагаючи від Тихона одруження з нею, під час однієї сварки називає його *упиром, чудовиськом*. Переносне значення цих лексем (*упир* – людина, ‘яка мучить або нещадно експлуатує залежних від неї людей’ [8: 1: 288], *чудовисько* – людина ‘з негативними моральними якостями, надзвичайно жорстока, люта’ [8: 11: 375]) актуалізовано в контексті: *Безсердечна, бездушна тварюко! Ти ж упир, чудовисько, що в лиху годину увійшло до МОГО ЖИТТЯ* [3: 147].

У тексті твору для експлікації емоції гніву письменниця поряд із лайливими та образливими словами використовує прокляття. В. Сліпецька під прокляттям розуміє "різновид паремії, що адекватний до лайливого вислову, зловісне побажання, вияв осуду, ненависті, обурення, невдоволення, досади, відчаю, за допомогою якого людина вербалізує свої негативні емоції і почуття з метою їх часткової нейтралізації" [7: 198]. Отже, за допомогою прокляття людина прагне

зменшити емоційне напруження, послабити стресовий стан, що виникли під впливом негативних емоцій.

Письменниця у творі тричі звертається до проклять. Усі вони адресовані жінками одній людині – Тихону Мазуревичу. Зокрема, Маруся Попільна, яка втратила свого брата, з'валтована й убита Тихоном, проклинає його перед своєю смертю: *Та будь же ти проклятий! Нехай буде проклятим і все життя твоє й роду твого поганого! Проклинаю тебе своєю неповинною кров'ю, котру ти збираєшся пролити, вовкулако! ... Проклинаю тебе, убивце, і весь твій рід!* [3: 65]. Як свідчить контекст, прокляття дівчини виражає зловісні побажання нещастя та лиха Тихонові та всьому роду Мазуревичів. Емоційну напругу в контексті підкреслено комбінацією окличних речень, уживанням лайливих слів *вовкулака, убивця*, фразеологізмів *будь проклятий, нехай буде проклятим*, повторів лексем *проклинаю*. Для номінації суб'єкта конфлікту, якому адресовані прокляття, авторка використала лексему *убивця* з викривальною семантикою, а звернення до назви міфічної істоти мотивоване народними уявленнями про людину-вовкулаку, яка обертається у вовка й має неабияку жорстокість.

Двічі проклинає Тихона Мазуревича його дружина Софія Льохвицька. Уперше вона посилає прокляття вбивці, коли дізнається від Тихона про смерть свого нареченого Саші Попільного: *Та бодай би проклятий був той, хто підняв руку на мого Сашу. Грішно клясти, та нехай рука йому та віднадиться* [3: 67]. Перша частина висловлювання містить традиційну мовленнєву формулу побажання зла: *та бодай би проклятий був*, а друга частина – авторський вислів *нехай рука йому та віднадиться*, який близький за значенням до подібних: *відсохли б / хай відсохнуть руки* [8: 1: 637], *бодай / хай, нехай руки повсихають / повсихали* [8: 6: 693] та виражає побажання зла кому-небудь. Ужита автором розмовна лексема **віднадитися** втрачає в поданому

контексті первинне значення 'відвикати кудись ходити, десь бувати, що-небудь робити' [8: 1: 610], набуваючи нового – 'втратити здатність рухатися, діяти'.

Здогадавшись про те, що Мазуревич заподіяв смерть невинній людині, Софія вдруге проклинає Тихона: *Убивця, убивця! Господи, я дозволила жити поряд себе негіднику, котрий убив колись кохану мою людину й не захистила того, іншого. Убивця, бодай би ти був проклятий!* [3: 193–194]. Емотивність контексту досягається комбінацією мовних засобів, зокрема повторів, звертань, експресивної лексики, усталених формул зловісного побажання, які вербалізують різкий осуд, велике обурення, ненависть Софії до чоловіка.

Висновки й перспективи дослідження. Дарина Гнатко в романі "Мазуревичі. Історія одного роду" експлікує емоцію гніву за допомогою номінативних, дескриптивних і виражальних мовних засобів. Пряму номінацію емоційного стану об'єктивовано за допомогою іменників, які різняться відтінками значень, а також дієслів, прикметників, дієприкметників і прислівників.

Найчастіше письменниця вдається до опису мімічних, просодичних і кінетичних реакцій персонажів на емоцію гніву, широко використовуючи при цьому лексико-фразеологічне багатство мови, метафори та епітети, засоби персоналізації та порівняння.

В описах емоційного стану персонажів авторка передає глибину переживання емоції та інтенсивність емоційних реакцій. Мовними маркерами інтенсивності емоції гніву є прислівники, ад'єктиви-епітети, форми ступенів порівняння, підсилювальні частки. У зображенні емоційного стану гніву письменниця неодноразово описує спроби оволодіння емоцією та контролю емоційних реакцій.

Експресія змалювання емоції гніву досягається завдяки використанню в мовленні персонажів твору, у їхній комунікативній поведінці вигуків, емотивно-оцінної лексики, проклять, які

належать до виражальних засобів напруженості емоційного стану.

Перспективи досліджень убачаємо у здійсненні порівняльного аналізу номінативних, дескриптивних та виражальних засобів мовного втілення різних емоцій та почуттів людини на матеріалі творів українських письменників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Волкова І. В., Алексеева О. О. Мовні засоби вираження емоцій у сучасній українській прозі. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2011. Вип. 31. С. 111–117.
2. Гірняк О. Г. Емоція гніву у сучасній емотивній лексиці: теоретичний аспект. *Львівський філологічний часопис*. 2019. № 5. С. 30–34.
3. Гнатко Д. Мазуревичі. Історія одного роду: роман. Харків, 2018. 336 с.
4. Загнітко А., Краснобаєва-Чорна Ж. Емотивний профіль гніву в українській фразеології. *Przegląd wschodnioeuropejski*. 2020. XI/2. С. 433–444.
5. Изард К. Э. Психология эмоций. URL: http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_p_ostupleniya/kerrolizard.pdf (дата звернення: 24.05.2022).
6. Мікула О. І. Репрезентація емотивного концепту ГНІВ (на матеріалі англійської малої прози). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2017. № 9. Т. 1. С. 157–160.
7. Сліпецька В. Вияв негативних емоцій в українській, російській і англійській лінгвокультурах: мовленнєвий жанр прокляття. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2013. Vol. I. P. 195–200.
8. Словник української мови: в 11 тт. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 24.05.2022).
9. Трофімова О. В. Концепт ГНІВ у фразеологічній репрезентації (на матеріалі англійської та української

мов). *Вісник ХНУ*. 2013. № 1052. С. 111–116.

10. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1999. 984 с.

11. Ciprianová E., Kováčová Z. Figurative 'eye' expressions in the conceptualization of emotions and personality traits in Slovak. *Jezikoslovje*. 2018. 19/1. P. 5–38.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Volkova, I. V., Alyeksyeyeva, O. O. (2011). Movni zasoby vyrazhennia emotsii u suchasni ukrainskii prozi [Linguistic means of emotional expressions in modern Ukrainian prose]. *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody*. Vyp. 31. Pp. 111–117. [in Ukrainian].

2. Hirniak, O. H. (2019). Emotsiia hnyvu u suchasni emotyvnii leksytsi: teoretychnyi aspekt [Emotion of anger in modern emotional vocabulary: theoretical aspect]. *Lvivskiy filolohichnyi chasopys*. № 5. P. 30–34. [in Ukrainian].

3. Hnatko, D. (2018). Mazurevychi. Istoriia odnogo rodu [Mazurevychi. Family history]: roman. Kharkiv. 336 s. [in Ukrainian].

4. Zahnitko, A., Krasnobaieva-Chorna, Zh. (2020). Emotyvnii profil hnyvu v ukrainskii frazeolohii [Emotional profile of anger in Ukrainian phraseology]. *Przegląd wschodnioeuropejski*. XI/2. P. 433–444. [in Ukrainian].

5. Izard, K. E. Psikhologiya emotsiy [Psychology of emotions]. URL:

http://library.kpi.kharkov.ua/files/new_p_ostupleniya/kerrolizard.pdf (reference date: 24.05.2022). [in Russian].

6. Mikula, O. I. (2017). Rezentatsiia emotyvnogo kontseptu HNIV (na materialii anhlovnoi maloi prozy) [Representation of the emotional concept of Anger (based on English short prose)]. *Odeskyi linhvistychnyi visnyk*. № 9. T. 1. P. 157–160. [in Ukrainian].

7. Slipetska, V. (2013). Vyiv nehatyvnykh emotsii v ukrainskii, rosiiskii i anhliiskii linhvokulturakh: movlennievi zhanr prokliattia [Manifestation of negative emotions in Ukrainian, Russian and English linguistic cultures: the speech genre of the curse]. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. Vol. I. Pp. 195–200. [in Ukrainian].

8. Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tomakh. URL: <http://sum.in.ua/> (reference date: 24.05.2022) [in Ukrainian].

9. Trofimova, O. V. (2013). Kontsept HNIV u frazeolohichnii reprezentatsii (na materialii anhliiskoi ta ukrainskoi mov) [The concept of ANGER in phraseological representation (based on English and Ukrainian languages)]. *Visnyk KhNU*. № 1052. Pp. 111–116. [in Ukrainian].

10. Frazeolohichnyi slovnnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]: u 2 kn. (1999). / uklad.: V. M. Bilonozhenko ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 984 s. [in Ukrainian].

11. Ciprianová, E., Kováčová Z. (2018). Figurative 'eye' expressions in the conceptualization of emotions and personality traits in Slovak. *Jezikoslovje*. 19/1. Pp. 5–38. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 23.06.2022

Схвалено до друку: 30.09.2022